

КОНЦЕПТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛЮДСЬКИХ ПРАВ У НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ

Корнієнко М. В.

Стаття присвячена з'ясуванню питання забезпечення людських прав у надзвичайних умовах. Відзначається перманентний характер проблематики забезпечення людських прав та її особливий характер в сучасних умовах функціонування суспільства, зважаючи на її ціннісний аспект.

Акцентується увага на тому, що і за воєнного стану, і за надзвичайного стану порушується звичний порядок життя суспільства, на органи публічної влади покладаються додаткові зобов'язання щодо усунення причин такого становища, відновлення правопорядку, що, у свою чергу, визначає і додаткові можливості цих органів обмежувати людські права. Саме тому для мети дослідження використовується один термін - надзвичайний стан.

Вказується, що за усталеним розумінням конституціоналізму, ним позначається явище обмеження публічної влади. Складовою конституціоналізму є людські права, які й виступають засобом такого обмеження. Означене вказує первинність прав щодо законодавства, яке не може порушувати людські права. Ті нормативно-правові акти, які порушують людські права не набувають правового характеру.

Наголошується, що сучасний концепт людських прав ґрунтується на наступних положеннях: на зобов'язання держави у царині людських прав; на первинності людських прав над позитивним правом; неможливості держави обмежити окремі людські права ні за яких умов.

Аналізується загальний стан застосування карантинних обмежень під час коронавірусної кризи. Вказується на необхідності суворого дотримання вимог конституційних норм під час введення карантинних обмежень.

Резюмується, що основним завданням сучасної демократичної держави є забезпечення людських прав і свобод. Надзвичайні умови функціонування суспільства є фактором наділення органів публічної влади надзвичайними повноваженнями щодо обмеження людських прав, однак, не є умовою для відмови від забезпечення низки таких прав. При цьому ніяка мета, яку прагне досягти публічна влада, не дозволяє обмежувати людські права свавільно. Навіть в надзвичайних умовах людські права є тим засобом, що обмежує органи публічної

влади, запобігаючи свавіллю. Людські права як одна з демократичних цінностей не втрачає своєї якості в надзвичайних умовах.

Ключові слова: воєнний стан, людські права, надзвичайний стан, обмеження прав, повноваження публічної влади.

Korniienko M. V. Human rights ensuring in extraordinary conditions concept

The article is devoted to clarifying the issue of human rights ensuring in extraordinary conditions. The permanent nature of the issue of ensuring human rights and its special nature in the modern conditions of society functioning, taking into account its valuable aspect, is noted.

Attention is focused on the fact that both during the state of war and during the state of emergency, the usual order of life in society is violated, public authorities have additional obligations to eliminate the causes of such a situation, restore law and order, which, in turn, determines the additional possibilities of these agencies to restrict human rights. That is why the only term, namely "state of emergency", is used for the purpose of the study.

It is indicated that according to the established conception of constitutionalism, it refers to the phenomenon of public power limitation. Human rights are the constituent of constitutionalism being a means of such limitation. This indicates the primacy of the rights in relation to legislation that cannot violate human rights. Those normative and legal acts that violate human rights do not acquire legal character.

It is emphasized that the modern concept of human rights is based on the following provisions: the state's obligations in the field of human rights; on the primacy of human rights over positive law; impossibility of the state to limit individual human rights under any conditions.

The general state of quarantine restrictions application during the coronavirus crisis is analyzed. The need for strict compliance with the requirements of constitutional norms during the quarantine restrictions introduction is indicated.

It is summarized that human rights and freedoms ensurance is the main task of a modern democratic state. Extraordinary conditions of society's functioning are

a factor in granting public authorities with extraordinary powers to limit human rights, however, it is not a condition for refusing to ensure a number of such rights. At the same time, no goal that the public authority seeks to achieve allows arbitrarily limiting human rights. Even in extraordinary conditions, human rights are the means that limit public authorities, preventing arbitrariness. Human rights, as one of the democratic values, do not lose their quality in extraordinary conditions.

Key words: *martial law, human rights, state of emergency, restriction of rights, public authorities' powers.*

Постановка проблеми та її актуальність. Починаючи з другої половини ХХ століття перманентного характеру набула тематика забезпечення людських прав. Саме в цей час почала формуватися система міжнародних інституцій, основним призначенням яких є сприяння реалізації людських прав і свобод, контроль за виконанням державами-учасницями відповідних міжнародних договорів взятих на себе зобов'язань у царині людських прав. Цілком слушними у цьому аспекті є слова вітчизняного науковця В. Яцковина про те, що «проблема прав і свобод людини завжди була актуальною для цивілізованого суспільства, як у минулому, так і сьогодні» [1, с. 49].

Не втратила актуальності ця тематика і сьогодні. Більш того, вона стала ключовою у контексті подальшого розвитку України як правової держави. Так, не можемо не відзначити того, що одним з факторів збройної агресії Росії щодо України стали обрані останньою європейські цінності: людські права, верховенство права, конституційна демократія, втілення яких у соціальне життя є складовою євроінтеграційних та трансатлантичних процесів. Показовим у цьому аспекті є факт, що 16 вересня цього року Росія припинила бути стороною Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (що стало наслідком колективного рішення європейських держав щодо невиконання нею - Росією - взятих на себе зобов'язань та численні порушення людських прав).

Окрім цього варто згадати і тривалий період функціонування держав світу в умовах протидії пандемії та запроваджених державами карантинних обмежень, які суттєво обмежували людські права. Не можемо не згадати у цьому контексті звернення Пленуму Верховного Суду до Конституційного Суду України на предмет з'ясування відповідності таких обмежень приписам Конституції України. Так, Пленум Верховного Суду з розумінням ставиться до запровадження певних обме-

жувальних заходів з метою протидії поширенню пандемії, однак, вважає, що деякі заходи, вжиті органами публічної влади не відповідають Конституції України [2].

Таким чином, проблема забезпечення людських прав в надзвичайних умовах з 2019 року набула особливої актуальності (в тому числі й у міжнародно-правовому аспекті), що й визначає необхідність її розв'язання. Додамо, що актуальність цієї тематики посилилась для вітчизняної правничої науки відкритою збройною агресією Росії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність означеної проблематики стала чинником звернення до неї багатьох вітчизняних правників, у чийх роботах розкриваються окремі аспекти тематики забезпечення людських прав в надзвичайних умовах.

У цьому контексті варто згадати таких вчених як П. Балтаджи, В. Боняк, С. Головатий, Д. Гудима, Ю. Завгородня, М. Козюбра, С. Кузніченко, А. Кучук, В. Лемак, І. Магновський, П. Рабінович, М. Савчин, І. Сердюк, Г. Собко, В. Яцковина та ін.

Вкажемо, що у цій статті ми продовжуємо висвітлювати результати дослідження забезпечення людських прав у сучасних умовах функціонування суспільства. Так, у попередній статті нами було зосереджено увагу на загальнотеоретичній характеристиці забезпечення прав людини в умовах воєнного стану [3].

Слід згадати дослідження впливу різних соціальних конфліктів, у тому числі й війни, на різні аспекти соціального життя, у тому числі й на правову сферу. Так, П. Балтаджи та Л. Матвєєва відзначають, що «якщо сто й більше років тому основний зміст війни повною мірою вичерпувався збройною боротьбою, то у ХХ ст. він став доповнюватися дипломатичною, економічною, інформаційно-психологічною, розвідувально-диверсійною, терористичною й іншими формами боротьби, які відповідають єдиній меті і розгортаються не лише на території воюючих країн, а й у глобальному геополітичному просторі» [4, с. 12].

Окремі аспекти забезпечення людських прав через призму верховенства права стали предметом гносеології О. Ковальнової [5, с. 8-14].

Однак, як ми вказали, питання забезпечення людських прав є проблемою, якій властивий перманентний характер, що і визначає потребу розгляду цього питання.

Метою цієї статті є висвітлення загального концепту забезпечення людських прав в надзвичайних умовах.

Виклад основного матеріалу. Перед викладенням результатів дослідження означимо пропедевтичний дискурс щодо розуміння змісту самого дослідження. У чинному національному законодавстві розмежовано декілька правових режимів, маємо на увазі, воєнний стан та надзвичайний стан. Так, відповідно до приписів Конституції України, зокрема у нормах, що визначають легітимну мету обмеження окремих людських прав, використовується, зокрема, терміносполука «відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан» [6].

Окрім вказаного, слід згадати і ч. 2 ст. 64 Основного закону, у якій закріплено припис про можливість окремого обмеження низки людських прав і свобод «в умовах воєнного або надзвичайного стану» [6]. До того ж, в Україні є чинними Закони України «Про правовий режим воєнного стану» [7] від 12 травня 2015 року та «Про правовий режим надзвичайного стану» [8] від 16 березня 2000 року.

Водночас, у цьому дослідженні ми не розмежуємо ці поняття, виходячи з мети дослідження та зважаючи на те, що і за воєнного стану, і за надзвичайного стану порушується звичний порядок життя суспільства, на органи публічної влади покладаються додаткові зобов'язання щодо усунення причин такого становища, відновлення правопорядку, що, у свою чергу, визначає і додаткові можливості цих органів обмежувати людські права. На можливість такого ототожнення вказують і наведені вище положення Конституції України, у яких відображається однаковий режим обмеження людських прав і за воєнного стану, і за надзвичайного стану (у відповідних статтях вони вказуються одночасно).

Цілком слушно І. Магновський, досліджуючи розвиток конституціоналізму в аспекті його транснаціоналізації, дійшов думки, що «транснаціоналізація конституціоналізму - один із ключових факторів в утвердженні міжнародного правопорядку, дотриманні та гарантуванні прав людини й основоположних свобод на основі конституційних цінностей» [9, с. 37]. За усталеним розумінням конституціоналізму, ним позначається явище обмеження публічної влади. Складовою конституціоналізму є людські права, які й виступають засобом такого обмеження. Означене вказує первинність прав щодо законодавства, яке не може порушувати людські права. Ті нормативно-правові акти, які порушують людські права не набувають правового характеру. «Справедливість - одна з основних засад права, є вирішальною у визна-

ченні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права» [10].

Загалом завдання сучасної демократичної держави зводиться до забезпечення людських прав. Саме це завдання є головним і для Української держави, на що безпосередньо вказує і конституційно-правова норма, закріплена у ст. 3 Основного закону.

Додамо, що це цілком відповідає і договірній теорії походження держави. «Держава - це результат суспільного договору, що є породженням розумного, свідомого волевиявлення людей для захисту своїх інтересів, суспільного блага, забезпечення природних і невідчужуваних прав людини: власності, свободи, безпеки тощо» [11, с. 32].

Водночас, не можемо не вказати також те, що маючи повноваження обмежувати людські права, органи публічної влади, по-перше, мають дотримуватися низки вимог, щоб таке обмеження було правомірним; по-друге, зважати на наявність абсолютних прав, які не підлягають ніяким обмеженням, незалежно від умов.

Таким чином, сучасний концепт людських прав ґрунтується на наступних положеннях:

- на зобов'язання держави у царині людських прав;
- на первинності людських прав над позитивним правом;
- неможливості держави обмежити окремі людські права ні за яких умов.

Саме через призму цих положень доцільно сприймати проблематику людських прав в надзвичайних умовах.

Отже, надзвичайні умови, як передбачає саме термінологічне позначення цього явища, характеризує специфічний стан життєдіяльності суспільства, який відрізняється від усталеного. Вкажемо, що у згаданому вище Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану» у ст. 1 наводиться доволі об'ємне визначення поняття надзвичайного стану, однак, для цілей нашого дослідження ми скористаємось загальним тлумаченням терміну «надзвичайний», що наводиться у тлумачних словниках. Так, означений термін інтерпретується як «1. Дуже сильний ступенем свого виявлення та не схожий на інші; винятковий... 4. Непередбачений, викликаний певною необхідністю, спеціально призначений для чого-небудь; екстрений, позачерговий.» [12]. Доречно наголосити, що таке сприйняття вказаного терміну охоплює і воєнний стан, який є винятковим у порівнянні із загальним станом функціонування суспільства.

Виходячи з наведеного розуміння надзвичайного стану доцільно визначитися з можливістю регулювання за таких обставин суспільних відносин правовими засобами.

У цьому аспекті варто згадати працю Дж. Агамбена «*Nomo Sacro: Надзвичайний стан*». Так, аналізуючи цю та інші роботи означеного автора, О.Стовпець зазначає: «В умовах надзвичайного стану, що може бути впроваджений під загрозою нових терактів, або на тлі епідемічного спалаху, або в умовах гострої політичної нестабільності, стандартні законні правила і процедури припускаються, а можливості «народного самоврядування» перехоплюються виконавчою владою, причому нерідко цей алгоритм закладений у конституційні закони» [13, с. 33].

Дійсно, екстраординарні умови функціонування суспільства певною мірою вигідні державі, оскільки обмеження людських прав за таких обставин суттєво спрощує порядок діяльності органів публічної влади, повноваження яких суттєво збільшуються (знову таки у контексті обмеження людських прав).

У цьому ж контексті варто згадати показники індексу демократії протягом останніх п'яти років. Нагадаємо, що цей індекс вираховується щорічно міжнародною організацією Economist Intelligence Unit та включає низку показників (60 факторів, які об'єднані у 5 категорій). «У звіті зазначено, що частка країн, які отримали статус «Невільні», досягла найвищого рівня з моменту початку спаду демократії у 2006 році. Крім того, кількість країн, в яких спостерігається погіршення політичних прав і громадянських свобод, перевищує кількість країн, де зафіксовано покращення, з найбільшим розривом за 15-літній період. ... До цього переліку відносяться не лише авторитарні держави, такі як Китай, Білорусь і Венесуела, а й проблемні демократії, такі як США та Індія» [14].

Додамо, що дійсно, ситуація з карантинними обмеженнями, що запроваджувались державами не могли не вплинути на стан забезпечення людських прав. До того ж, наголосимо, що у багатьох державах (в Україні в тому числі) такі обмеження були запроваджені не на рівні законодавчої влади і за введення надзвичайного стану, а органами виконавчої влади, що не повною мірою відповідає вимогам демократії. Особливо яскраво такі обмеження проявлялись в авторитарних державах. «Для авторитарно налаштованих лідерів коронавірусна криза стала зручним приводом, щоб змусити критиків замовкнути та зміцнити владу. ... Криза в галузі охорони здоров'я неми-

нуче вщухне, але небезпечне розширення влади автократичними урядами може бути одним із найтриваліших наслідків пандемії» [15] - зазначають зарубіжні дослідники.

У цьому ж контексті не можна не згадати окрему думку судді Конституційного Суду України В. Лемака щодо рішення органу конституційного контролю за зверненням Верховного Суду відносно неконституційності окремих карантинних обмежень. Конституційний Суд України заклав провадження у цій частині справи через формальний критерій - втрата чинності нормативно-правового акту чи його частини [16], не зважаючи на суспільний інтерес, що складала ця справа. На думку В. Лемака, з якою ми повною мірою погоджуємось, «якщо вже права і свободи людини мають бути обмежені з метою захисту суспільства від загрози наслідків пандемії, то це слід робити відкрито, демократично і правовим шляхом, як того вимагає Конституція України - через ухвалення рішень органами державної влади, яких обрав народ України, а не шляхом непрозорого розмивання відповідальності за ухвалені рішення» [17]. Додамо також, що правильним і обґрунтованим є висновок означеного правника відносно того, що наявність важливої мети обмеження людських прав - охорона здоров'я - не може ніякою мірою означати можливість свавільного обмеження прав, яке є несумісним з конституційними цінностями, на основі яких розвивається національна система права.

Висновки. Таким чином, основним завданням сучасної демократичної держави є забезпечення людських прав і свобод. Надзвичайні умови функціонування суспільства є фактором наділення органів публічної влади надзвичайними повноваженнями щодо обмеження людських прав, однак, не є умовою для відмови від забезпечення низки таких прав. При цьому ніяка мета, яку прагне досягти публічна влада, не дозволяє обмежувати людські права свавільно. Навіть в надзвичайних умовах людські права є тим засобом, що обмежує органи публічної влади, запобігаючи свавіллю. Людські права як одна з демократичних цінностей не втрачає своєї якості в надзвичайних умовах.

Література

1. Яцковина В.В. Міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 49-53.
2. Верховний Суд. Офіційна сторінка Верховного Суду. URL <https://www.facebook.com/supremecourt.ua/posts/703228780452010>

3. Корнієнко М.В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С.27-31.
4. Балтаджи П. М., Матвєєва Л. Г. Війна як форма соціального конфлікту. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 10-14.
5. Ковальова О.В. Верховенство права як принцип діяльності Національної поліції України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 8-14
6. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
7. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12 травня 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст.250
8. Про правовий режим надзвичайного стану. Закон України від 16 березня 2000 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 23. Ст.176
9. Магновський І.Й. Розвиток конституціоналізму як транснаціонального явища. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С.37-41.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р. URL <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v015p710-04>
11. Рудик П. А. Теорія держави: основні теорії, концепції, підходи до вивчення: навчальний посібник, 2-ге вид., перероб. та допов. К.: Алерта, 2015. 288 с.
12. Надзвичайний. Словник української мови. URL <http://sum.in.ua/s/nadzvyhajnyj>
13. Стовпець О.В. Філософсько-правові роздуми щодо статусу громадянського суспільства в умовах застосування державою екстраординарних повноважень. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 31-37.
14. Новий звіт: Глобальний спад демократії прискорився. URL <https://freedomhouse.org/uk/article/noviy-zvit-globalniy-spad-demokratii-priskorivsyu>
15. Roth K. How Authoritarians Are Exploiting the COVID-19 Crisis to Grab Power. URL <https://www.hrw.org/news/2020/04/03/how-authoritarians-are-exploiting-covid-19-crisis-grab-power>
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України „Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів“, положень частин першої, третьої статті 29 Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“, абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II „Прикінцеві положення“ Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“». URL https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_p_2020.pdf
17. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В.В. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України "Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів", положень частин першої, третьої статті 29 Закону України "Про Державний бюджет України на 2020 рік", абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II "Прикінцеві положення" Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2020 рік"» від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb10d710-20#n2>

Корнієнко М. В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор
Одеського державного університету
внутрішніх справ